

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin konstitusion hüquqi statusundakı problemlə məqamlar

Annotasiya

Məqalə Konstitusiyaya Məhkəməsinin hakimiyyət sistemində tutduğu mövqeyi qiymətləndirmə istiqamətindədir. Bundan əlavə onun yaradılmasını zəruri edən şərtlər, bununla bağlı nəzəriyyələr və onların müasir dövrdə əsaslandırılması, fəaliyyətinin əhəmiyyətindən də bəhs edilir. Əsas olaraq, burada onun aid olduğu hakimiyyət qolu ilə səlahiyyətlərinin xarakterinin uzlaşma məsələsi, qanunvericilikdə onun üçün müəyyən olunmuş hüquqi statusun uyğun olub-olmaması, funksiyasının digər hakimiyyət orqanlarının yerinə yetirdiyi funksiyalarla toqquşma məqamlarından bəhs edilir. Bu məsələlərlə bağlı ABŞ, Fransa, İtaliya və başqa xarici dövlətlərin təcrübəsinə də müraciət edilərək müqayisəli təhlil aparılmış, müsbət və mənfi tərəflər qiymətləndirilmişdir. Son olaraq mövcud olması məqsədəuyğun və effektiv hesab edilən tövsiyələr məqalənin nəticə hissəsində əks olunmuşdur.

Summary

This article is dedicated to the evaluation of place of Constitutional Court in the separation of powers. In addition, the necessity of establishment of the Court, the theories with regard to this establishment and their contemporary reasoning, and significance of its activity is analyzed. The article covers the conformity between character of authorities of Constitutional Court and its affiliation to the branch of separation of powers, suitability of the legal status defined in legislation, the collision of its functions with other branches of separation of powers. The comparative analyzes of the practice formed in the USA, France, Italy and other countries and demonstrated the pros and cons. There is appropriate and effective suggestions given on this issue at the conclusion part of the article.

Giriş

Hüquqi dövlətin əsaslandığı mühüm prinsiplərdən biri “hakimiyyətin bölünməsi” prinsipidir. Belə ki, hər bir hakimiyyət qolu digərinin müdaxiləsi olmadan, çəkirdirmə və tarazlaşdırma mexanizmi əsasında öz funksiya və səlahiyyətlərini realizə edir. Konstitusiyaya nəzarətini həyata keçirən Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin (bundan sonra AR Konstitusiyaya Məhkəməsi) isə aid olduğu hakimiyyət qolu ilə onun səlahiyyət dairəsi arasında ziddiyyətli məqamlar mövcuddur. Bəli, Konstitusiyaya dövlətin ali qanunu olaraq müstəsna əhəmiyyət kəsb etdiyindən bütün qanunvericiliyinin ona zidd olmaması üçün nəzarət sisteminin effektivliyi tələb olunur. Lakin AR Konstitusiyaya Məhkəməsi qanunverici hakimiyyətə məxsus funksiyaların bir qismini də həyata keçirir. Belə ki, digər məhkəmələrdən fərqli olaraq, o, hüquqyaratma fəaliyyətini yerinə yetirir. Üstəlik, məhkəmə hakimiyyəti orqanı olaraq da qiymətləndirilməsində qarışıq məqamlar təzahür edir. Bu isə məsələnin bir sıra problemlə tərəflərini üzə çıxarır.

*Bakı Dövlət Universiteti Hüquq fakültəsi, II kurs, SABAH qrup tələbəsi

I. Konstitusiya nəzarətinin mövcud olmasının zərurət səbəbləri

Müasir dövr inqilablarından sonra bir çox dövlətlər üçün səciyyəvi cəhətlərdən biri konstitusiya qəbul etmək olmuşdur. Hər dövlətin maddi mənada konstitusiyası ola bilsə də, formal mənada heç də bütün dövlətlərin konstitusiyası yoxdur. Ən yüksək hüquqi qüvvəyə malik ali qanun hesab edilən konstitusiya məhz formal konstitusiyadır, hansı ki, daha çox kontinental hüquq sistemi ölkələri üçün xarakterikdir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının (bundan sonra AR Konstitusiyası) 147 və 148-ci maddələrindən də görüldüyü kimi, Konstitusiyanın hüquqi qüvvəsi Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sistemində ən yüksəkdir. Bu səbəbdən digər qanunvericilik aktlarının Konstitusiya ilə zidd olmaması, onda əks olunan normaları, prinsipləri inkar edən müdələrin qanunvericilikdən təmizlənməsi, Konstitusiyanın hakimiyyətin yeganə mənbəyi olan xalqın iradəsi əsasında qəbul olunmuş qaydalara əks olan aktlardan mühafizə olunması zərurət kəsb edir. Çünki zaman keçdikcə qəbul edilən normativ sənədlərin sayı hədsiz dərəcədə artdığından onların qeyri-konstitusion olma riski xeyli çoxalır. Həmçinin konstitusiya nəzarəti digər hakimiyyət qollarının ehtimal edilən pozuntulara yol verməsinin qarşısını alır.

Əvvəla, onu qeyd etmək lazımdır ki, Konstitusiya nəzarəti orqanının qanunların Konstitusiya ilə "zidd olmaması"na nəzarət etməsi daha məqsədəuyğun olar.¹ Çünki "Konstitusiya ilə uyğunluq" dedikdə qanunvericiliyin fəaliyyət sferası bir növ məhdudlaşır. Belə ki, bu, azadlıq prinsipinin müasir dövrümüzdəki təzahürü² ilə üst-üstə düşür. İctimai münasibətlər çox mürəkkəb olduğundan və intensiv şəkildə inkişaf etdiyindən qəbul edilən qanunların Konstitusiya ilə ziddiyyət təşkil etməməsinə nəzarət daha məqsədəmüvafiqdir. Konstitusiya ilə uyğunluq yoxlanıldıqda tənzimlənmə predmetinin Konstitusiyada təsbit olunmuş olması lazımdır. Yəni, "uyğunluq" termini o halda işlədilməlidir ki, hər hansı institutun barəsində onu inkişaf etdirən aşağı səviyyəli qanunvericilik aktları qəbul edilmiş olduğu halda həmin institutu birbaşa tənzimləyən normalar Konstitusiyada təsbit edilmiş olsun. Konstitusiya isə ən ümumi normalardan ibarət olduğundan əksəriyyət hallarda yoxlanan aktın tənzimlənmə predmeti Konstitusiyada xatırlanmır. "Konstitusiya ilə uyğunluq" məsələsinin isə konstitusiya nəzarətini həyata keçirən orqanların təfsir etmə fəaliyyətində nəzərə alınması daha məqsədəuyğundur.

Konstitusiya nəzarətini əsalandırmaq üçün 3 əsas nəzəriyyə mövcuddur: 1) *orqanik nəzəriyyə*; 2) *institusional nəzəriyyə*; 3) *təbii hüquq və ya ictimai müqavilə nəzəriyyəsi*. *Orqanik nəzəriyyəyə* əsasən Konstitusiya müəssisələr hakimiyyətinin aktı olduğu səbəbindən müəssisələr hakimiyyətinə, yəni indiki qanunverici hakimiyyətə nisbətən aşağı səviyyəli hakimiyyətə malik olan orqanların aktları müəssisələr hakimiyyətinin aktına zidd olmamalıdır. *İnstitusional nəzəriyyə* isə bunu əsas götürür ki, Konstitusiya hakimiyyət orqanları üçün "oyun qaydaları"ni müəyyən edir. Bu orqanlardan heç biri digərinin səlahiyyətlərinə qəsd etməməlidir. Federativ dövlətlərdən ötrü isə mərkəzin və federasiya subyektlərinin səlahiyyət dairələrinin həddinə riayət

¹ Boris Aleksandroviç Straşun. Xarici ölkələrin konstitusiya (dövlət) hüququ, s. 123 (Bakı, 2007)

² XVII əsrə qədər azadlıq prinsipinin mahiyyəti "qanunla icazə verilməyən hər şey qadağan edilir" şəklində anlaşılırdı. Lakin müasir dövrdə bu prinsip "qanunla qadağan edilməyən hər şeyə icazə verilir" mahiyyətində qəbul edilir.

edilməsi xüsusilə vacibdir. O ki qaldı *təbii hüquq və ya ictimai müqavilə* nəzəriyyəsinə, onun nümayəndələri belə hesab edir ki, Konstitusiya idarə edənlər və idarə edilənlər üçün, ilk növbədə, insan və vətəndaş hüquqları üçün zəmanət müəyyən edir və konstitusiya nəzarəti orqanı da həmin qaydalara riayət olunmasına, onların düzgün icra edilməsinə nəzarət etməlidir.³ Bu nəzəriyyələrin hər birinin müddəaları doğru hesab edilir. Belə ki, onlar müəyyən mənada bir-birini tamamlayır. Orqanik nəzəriyyənin əsas ideyası konstitusiya nəzarətinin normativ sistemin iyerarxik quruluşu ilə şərtlənməsini ifadə edir, hansı ki Konstitusiyanın 148-ci maddəsində bu, əks olunub. Lakin o dövrün ideologiyası əsasında formalaşmış bu nəzəriyyənin indiki vəziyyətdə şərhli “müəssisələr hakimiyyəti”nin yox, xalqın qəbul etdiyi Konstitusiya aktının üstün qüvvəsi ilə əlaqələndirilməlidir. İnstitusional nəzəriyyəyə gəldikdə isə o, mahiyyət etibarilə hakimiyyət bölgüsünün effektiv nəticəsini təmin etməkdə Konstitusiya nəzarətinin əhəmiyyətini vurğulayır. Təbii hüquq nəzəriyyəsinin müddəaları isə AR Konstitusiyasının 12-ci maddəsində təsbit edilmiş dövlətin ali məqsədindən biri olan insan və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsinin əsas zəmanətçisi qismində konstitusiya nəzarəti orqanının çıxış etdiyini göstərir. Bütün bunlar Konstitusiya nəzarətinin mühüm əhəmiyyətini təsdiq edir.

II. Konstitusiya Məhkəməsinin hakimiyyət sitemində yeri məsələsi

Azərbaycan Respublikasında konstitusiya nəzarətini həyata keçirən orqan AR Konstitusiya Məhkəməsidir. 1995-ci il 12 noyabrda qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının “Keçid müddəaları” hissəsinin 11-ci bəndində bir il ərzində Konstitusiya Məhkəməsinin yaradılmalı olması göstərilmişdi. Bu proses bir qədər gecikdiyindən 1998-ci ilədək, yəni Konstitusiya Məhkəməsi təsis olunana qədər onun səlahiyyətlərinin bir qismini AR Ali Məhkəməsi həyata keçirmişdir. Məlum olduğu kimi, müasir konstitusionalizmin vətəni olan ABŞ Ali Məhkəməsinin özü konstitusiya nəzarətini həyata keçirir. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, ABŞ ümumi hüquq sistemində daxil olan dövlətdir və belə ölkələrdə məhkəmə hakimiyyətinin səlahiyyətlərinin dairəsi olduqca genişdir. Üstəlik, konstitusiya nəzarətinin amerikan sistemində o, adi mülki, cinayət, inzibati və digər “konstitusiyaya aid olmayan” işləri həll edən ümumi yurisdiksiyalı məhkəmələr tərəfindən həyata keçirilir.⁴ Kontinental hüquq sistemində daxil olan dövlətlər üçün isə bu xüsusiyyət xarakterik deyil. Elə məhz bu səbəbdən də sivil hüquq ölkələrində konstitusiya nəzarətini ali məhkəmə həyata keçirmir. Azərbaycan Respublikasında da Ali Məhkəməyə həmin səlahiyyət müvəqqəti olaraq zərurətdən irəli gəlidiyi üçün verilmişdir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu dövr ərzində konstitusiya nəzarəti fəaliyyəti məhsuldar şəkildə realizə olunmamışdır. Bu səbəbdən Konstitusiya Məhkəməsinin məhkəmə hakimiyyəti orqanı olması ziddiyyətli fikirlərlə qarşılaşır. Bu orqanın “məhkəmə” adlandırılmasına bir çox dövlətin təcrübəsində rast gəlinir. Buna baxmayaraq heç də bu dövlətlərin hamısı onu məhkəmə hakimiyyətinə aid etmirlər. Məsələn, İtaliya Konstitusiya nəzəriyyəsində Konstitusiya Məhkəməsinin digər hakimiyyət qollarından ayrıca

³ Straşun, s. 124

⁴ Mithəd Qəfərov, Hikmət Eyvazov. Hüquq mühafizə orqanları, s. 139 (Bakı, 2012)

fəaliyyət göstərdiyi vurğulanır.⁵ Həmçinin İtaliya Konstitusiyasında digər hakimiyyət qolları 5-ci bölmədə əks etdirildiyi halda, Konstitusiya Məhkəməsindən 6-cı bölmədə bəhs olunur. Bənzər hal Bolqarıstan Konstitusiyasında da əks olunub. Burada Konstitusiya Məhkəməsinə xüsusi fəsil ayrılmasıyla bərabər, ölkənin Konstitusiya Məhkəməsi haqqında qanununda qeyd edilir ki, Konstitusiya Məhkəməsi qanunverici, icra və məhkəmə hakimiyyətindən müstəqildir. Üstəlik, Konstitusiya Məhkəməsi özünün 16 dekabr 2013-cü il 18 sayılı qərarında qeyd edib ki, o, məhkəmə sisteminin tərkib hissəsi deyil, üç hakimiyyətdən kənarında dayanmaqla öz səlahiyyətlərini müstəqil olaraq bu hakimiyyət qolları ilə bərabər həyata keçirir.⁶ Əslinə qalsa, “Konstitusiya Məhkəməsi haqqında” AR Qanununun 5.1-ci maddəsində onun müstəqilliyi prinsipi belə açıqlanır: “Konstitusiya Məhkəməsi müstəqil dövlət orqanıdır və təşkilati, maliyyə, habelə hər hansı cəhətdən qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarından, yerli özünüidarə orqanlarından, habelə hüquqi və fiziki şəxslərdən asılı deyildir”. Bu, çox mütərəqqi norma hesab edilməlidir. Lakin AR Konstitusiyasının 125-ci maddəsinin II bəndində Konstitusiya Məhkəməsinin məhkəmə hakimiyyətinə aid olması qeyd edilir. Həmçinin onun hüquqi statusunu tənzimləyən norma da digər məhkəmə hakimiyyəti orqanları ilə eyni fəsil daxilində təsbit olunub. Bundan əlavə, İtaliya Konstitusiya Məhkəməsinin digər hakimiyyət qolları ilə həm əlaqəli, həm də ayrı olmasını anlamağa əsas verən məqam onun təşkili qaydasında da özünü büruzə verir. Belə ki, İtaliya Konstitusiyasının 135.1-ci bəndinə görə Konstitusiya Məhkəməsi hakimlərinin üçdə biri parlament, üçdə biri prezident, üçdə birini isə Ali və İnzibati Ali məhkəmələri tərəfindən təyin edilir. AR Konstitusiyasının 130-cu maddəsinin II bəndinə görə AR Konstitusiya Məhkəməsinin hakimlərini AR Prezidentinin təqdimatı əsasında AR Milli Məclisi təyin edir. Burada hakimiyyət qollarının hər biri iştirak etsə də, heç biri müstəqil şəkildə seçmir. Hətta bu prosedura Ali Məhkəmə hakimlərinin seçilməsi qaydası ilə üst-üstə düşür. Bəli, bu cəhət onu məhz məhkəmə hakimiyyəti orqanı kimi dəyərləndirməyə əsas verə bilər. Lakin onu da qeyd etmək lazımdır ki, Konstitusiya Məhkəməsinin təyinatı digər məhkəmələrlə uzlaşmır. Onun təşkili qaydasının İtaliyadakı kimi olması AR Konstitusiyasının 130-cu maddəsinin III bəndinin 8-ci hissəsində göstərilmiş olan qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyətləri arasında səlahiyyətlər bölgüsü ilə bağlı yaranan mübahisələrin həll edilməsi funksiyası baxımından daha məqsəddə uyğundur. Əslində “məhkəmə” sözünü termindən əlavə, etimoloji aspektdən təhlil etdikdə “mühakimə edən təsisat, orqan” başa düşülür. Konstitusiya Məhkəməsi də mühakimə fəaliyyətini realizə edir. Lakin onu da demək lazımdır ki, bu fəaliyyət heç də məlum olan məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının funksiyaları ilə eynilik təşkil etmir. Belə ki, konstitusiya məhkəmə icraatında tərəflər arasındakı mübahisə həll olunmur. Burada iddiaçı tərəf yox, sorğu verən tərəf icraatın həyata keçirilməsinin səbəbkarı qismində çıxış edir. Həmçinin burada mühakimə olunan iddiaçı ilə cavabdeh arasındakı məsələ deyil, normativ-hüquqi aktlardır. Konstitusiya Məhkəməsinin digər məhkəmələrlə iyerarxik münasibəti də mübahisə doğurur. Onun ali məhkəmə hakimiyyəti orqanı kimi qiymətləndirilməsi şəklində də düşüncə yaranır. Amma onu da qeyd

⁵ Marilisa D'Amico. Constitutional law of Italy, s. 209 (Kluwer Law International BV. The Netherlands, 2013)

⁶ Fərhad Abdullayev. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsinin hüquqi mövqeləri, s. 36 (Bakı, 2013)

etmək lazımdır ki, Konstitusiya Məhkəməsinə edilən müraciət onun dördüncü instansiya kimi çıxış etdiyini göstərmir. Çünki o, hər hansı aktı qüvvədən düşmüş elan etsə belə, bu norma ilə əlaqələndirilmiş mübahisə birbaşa həll olunmur. Konstitusiya məhkəmə icraatı başladılarkən mübahisə hansı instansiyada saxlanılıb, yaxud hansı instansiya həmin mübahisəni sözügüdə hüquq norması ilə həll edibsə, iş həmin instansiya məhkəməsinə qərara yenidən baxması, dəyişdirməsi üçün geri göndərilir. Bu minvalla yenə də mübahisənin həlli nəticəsi digər məhkəmələrin fəaliyyətində əks olunur. Ancaq bu, Konstitusiya Məhkəməsinin ədalət mühakiməsini həyata keçirməsini inkar etmək üçün yetərli sayılmaz. Çünki onun hüquq normalarını mühakimə etməsi məhz ədaləti təmin etmək məqsədi daşıyır. Və bu yolla digər məhkəmə instansiyasında baxılan məsələnin necə həll olunmasına əsaslı təsir göstərə bilər. Bu da, baxmayaraq ki, işə mahiyyəti üzrə baxmır, Konstitusiya Məhkəməsinin dolayı üsulla ədalət mühakiməsini həyata keçirdiyini deməyə imkan verir. Lakin nəzərə almalıyıq ki, qanunverici hakimiyyət orqanının da qanun qəbul etmə, hüquqyaratma fəaliyyətinin təyinatı ədaləti bərpa etmək məqsədidir. Belə ki, o, qanunları və digər hüquqi aktları məhz hüquqtətbiq etmə orqanı olan məhkəmələr üçün qəbul edir. Xüsusilə, kontinental hüquq sistemi ölkələrində məhkəmələrin mübahisələri həll etməsində məhz qanunvericilik ən əhəmiyyətli istiqamətləndirici kimi çıxış edir və onun fəaliyyətinin nəticələri böyük həcmdə məsələləri həll etməyə imkan yaradır. Bu isə onun ədalət mühakiməsini həyata keçirməsini, məlum olduğu kimi, göstərmir.

İkinci olaraq, parlamentlə Konstitusiya Məhkəməsi arasında bu aspektdə belə bir fərqləndirmə də irəli sürülür ki, Konstitusiya Məhkəməsində icraatın başlanma səbəbi əksər hallarda konkret mübahisələrdən törəyir. Lakin bunun əksini iddia edərək demək mümkündür ki, AR Ali Məhkəməsinin qanunvericilik təşəbbüsü hüququndan istifadə edərək Milli Məclisə göndərdiyi qanun layihələrinin əksəriyyətinin kökündə də səbəbkar olaraq çox zaman konkret mübahisələr dura bilər. Yəni bu fərqləndirmə də Konstitusiya Məhkəməsinin məhkəmə hakimiyyəti orqanı kimi tanınması üçün güclü arqument sayılmamalıdır.

Digər tərəfdən Konstitusiya Məhkəməsində icraatın prosessual qaydalarla həyata keçirilməsi onun məhkəmə kimi dəyərləndirilməsini əsaslandırmağa imkan yaradır. Çünki, həqiqətən də, belə prosedur sırf məhkəmələr üçün xarakterikdir. Belə ki, ədalət mühakiməsinə sosial münafişələrin xüsusi orqan tərəfindən qanunla müəyyənləşdirilmiş prosessual qaydada baxılıb həll edilməsi kimi tərif verilir.⁷ Yəni bu baxımdan Konstitusiya Məhkəməsinin məhkəmə hakimiyyətinə aid olan orqan kimi qiymətləndirmək mümkündür.

Lakin Konstitusiya Məhkəməsinin məhkəmə hakimiyyəti qoluna aid olmamasını əsaslandıran belə bir arqument də irəli sürmək olar ki, Konstitusiya Məhkəməsinin səlahiyyət dairəsi heç də digər məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının səlahiyyətlərinin xarakteri ilə uzlaşmır. Sadəcə demək mümkündür ki, "bu institut məhkəmə hakimiyyəti ilə hibrid təşkil edir".⁸ Hətta 1995-ci ildə Çexiya Konstitusiya Məhkəməsi müvafiq məsələyə baxaraq müəyyən etmişdir ki, Konstitusiya Məhkəməsi məhkəmə sistemi orqanı deyildir və onun xaricində fəaliyyət göstərir.⁹

⁷ Ziyafət Əsgərov. Konstitusiya hüququ, s. 427 (Bakı, 2012)

⁸ Abdullayev, s. 34

⁹ Constitutional courts and European integration, Science and technique of democracy № 36, s. 7 (2005)

Bir sıra müəlliflər isə Konstitusiya Məhkəməsinin digər üç hakimiyyət qolundan ayrılmasını məqsədəuyğun sayırlar. Onların fikrincə, belə olan halda Konstitusiya Məhkəməsi bu hakimiyyət orqanlarının fəvqündə durur. Bu zaman isə hakimiyyət bölgüsü prinsipinin əhəmiyyəti qalmır. Lakin sözügedən məsələdə Konstitusiya Məhkəməsinin üstün hakimiyyətə malik olması dəstəklənmir. Sadəcə onun fərqli xarakterinin konstitusion hüquqi statusunda əks olunması daha məqsədəuyğun hesab edilir.

III. Konstitusiya Məhkəməsinin həyata keçirdiyi funksiyanın qanunverici hakimiyyətin fəaliyyət sferası ilə toqquşması

Konstitusiya nəzarətinin daha effektiv olması üçün bir qrup alimlər onun elə normativ-hüquqi aktı qəbul edən orqan tərəfindən həyata keçirilməsinin tərəfdarıdır. Belə ki, qanunverici hakimiyyətin səlahiyyətində olan məsələnin məhkəmə hakimiyyəti orqanı tərəfindən həyata keçirilməsinin parlamentin suverenliyinə xələl gətirdiyi düşünülür. Lakin Hans Kelzen bu məsələyə dair iki arqument gətirir: 1) *dövlət orqanının suverenliyindən danışmaq düzgün deyil, çünki suverenlik ancaq dövlətə xasdır*; 2) *Konstitusiya Məhkəməsinin ayrıca bir hakimiyyət qolu hesab edilməsi məqsədəuyğun deyil*. Burada yalnız qanunvericilik fəaliyyəti istisnaqlı təşkil edir. Belə ki, Konstitusiyaya uyğun olmayan və ya zidd gələn normaları müəyyən edib onların tətbiqini məhdudlaşdıraraq o, bir növ "neqativ qanunverici" kimi çıxış edir.¹⁰ Əslində hakimiyyət qolları öz funksiyalarını həyata keçirərkən çəkindirmə və tarazlaşdırma mexanizmi əsasında fəaliyyət göstərdiklərindən onların bir-birinin imkanlarını ağılabatan həddə qədər məhdudlaşdırması müəyyən dərəcədə qəbul edilə bilər. Lakin bir-birinin fəaliyyət sferasına əsaslı dərəcədə təsir göstərmələri o qədər də uğurlu hesab edilməməlidir. Belə ki, Konstitusiya Məhkəməsi hər zaman sorğu əsasında baxdığı normanı təfsir edərkən ziddiyyət və ya çatışmazlıq gördükdə onun tətbiqini məhdudlaşdırmır, bəzi hallarda ona elə formada təfsir verir ki, artıq orada yeni və ya dəyişdirilmiş hüquq normaları da öz əksini tapır. Belə hallar isə artıq Konstitusiya ədliyyəsinin yalnızca "neqativ qanunverici" kimi çıxış etdiyini söyləməyə mane olur. Çoxları bu arqumenti qəbul etməsə də, Amerika hüquqşünası F. Lourens bildirir ki, "yalnız ən sadələvh insanlar inanırlar ki, Ali Məhkəmə yalnız hüquq normasını təfsir edir, yəni onu yazan insanların nə demək istədiklərini tədqiq edir. Məhkəmə sadə təfsirdən uzağa gedərək Konstitusiya doktrinasını yaradır və genişləndirir".¹¹ Məsələn, Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun "Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 178.8-ci maddəsinin (Mənzil, bağ, qaraj və ya başqa kooperativin üzvü, pay yığımına hüququ olan digər şəxslər kooperativin verdiyi mənzil, bağ, qaraj və ya ayrı qurğu üçün pay haqqını tam verdikdə həmin əmlaka mülkiyyət hüququ əldə edirlər) şərh edilməsinə dair" 25 oktyabr 2010-cu il tarixli Qərarında qeyd olunur ki, "kooperativin üzvü və pay yığımına hüququ olan digər şəxslər kooperativin verdiyi mənzil, bağ, qaraj və ya ayrı qurğu üçün pay haqqını tam verdikdə həmin əmlaka sahiblik və istifadə etmək hüququnu, Daşınmaz Əmlakın Dövlət Reyestrində qeydə alındıqdan sonra isə sərəncam vermək hüququnu əldə edirlər". Burada Konstitusiya Məhkəməsi sözügedən normanı məhdudlaşdırıcı

¹⁰ Hans Kelsen. General theory of law and state, s. 146-149 (1st edn. Cambridge. Mas., Harvard U., 1945)

¹¹ Friedman Meir Lawrence. American law, s. 154 (Yale University Press, 2004)

təfsir etməkdən daha çox dəyişdirmiş, hətta deyə bilərik ki, yenilik gətirmişdir. AR Konstitusiyasının 29-cu maddəsinin III bəndində mülkiyyət hüququnun sahiblik, istifadə və sərəncam haqlarından ibarət olduğu göstərilir. Bu səbəbdən Konstitusiya Məhkəməsinin mülkiyyət hüququnun əsasına təsir edən belə bir qərarını sadəcə “şərh” olaraq qiymətləndirmək qəbul edilən deyil. Hətta bu qərarı bir çoxları ədalətə yaxın hesab etsələr belə, bu onun yeni norma yaratmamalı olmasını istisna etmir. Hərgah bu şərhin Konstitusiyaya uyğun olmaması da nəzərə çarpır. Həmçinin mülki hüquq nəzəriyyəsində də “məhdud mülkiyyət hüququ” anlayışına rast gəlinmir.

Müasir konstitusionalizmin vətəni olan ABŞ-da konstitusiya nəzarətini həyata keçirən xüsusi bir orqan yoxdur. ABŞ Ali Məhkəməsi konstitusiya nəzarətini xüsusi iddia qaydasında deyil, konkret işə məhkəmədə baxılması ilə əlaqədar yalnız sonrakı konstitusiya nəzarəti qaydasında həyata keçirir. Konstitusiyaya uyğun olmayan qanun, yaxud onun bir hissəsi, məhkəmənin səlahiyyətində olmadığından, ləğv edilmir və qanunlar külliyyatında qalır. Lakin məhkəmələr tərəfindən tətbiq edilmir, yəni hüquqi qüvvəsini itirir.¹²

Ümumi hüquq sistemli ölkələrdə onsuz da məhkəmə hüquqyaratma fəaliyyətini həyata keçirir. Bu səbəbdən Amerika modeli ölkələrində konstitusiya nəzarətini həyata keçirən məhkəmənin həmçinin hüquqyaratma fəaliyyətini həyata keçirməsi elə də qərribə qarşılanmalı deyil. Kontinental hüquq sistemi ölkələrində təzahür edən Avropa modeli konstitusiya nəzarətini həyata keçirən orqanın isə yeni norma yaratması və ya dəyişdirməsi haqlı olaraq mübahisələrə səbəb olur. Hüquqyaratma fəaliyyəti özündə həm norma yaratma, həm dəyişdirmə, həm də ləğv etmə elementlərini birləşdirsə də, konstitusiya nəzarəti mexanizminin zəruri istiqaməti Konstitusiyaya zidd olan hüquqi aktların ləğvi ilə əlaqədardır. O ki qaldı yeniliyə, bunu qanunverici hakimiyyətin yerinə yetirməsi daha məqsədəuyğundur. Həmçinin Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun “Əmək pensiyaları haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 8.1 və 8.3-cü maddələrinin Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına uyğunluğunun yoxlanılmasına dair 1 dekabr 2010-cu il tarixli Qərarında Konstitusiya Məhkəməsinin norma yaratma səlahiyyətinin olmadığını göstərən müddəa əks olunmuşdur. Burada deyilir ki, Konstitusiyanın 7-ci maddəsində təsbit olunmuş hakimiyyətlərin bölünməsi prinsipinə görə Konstitusiya Məhkəməsi normayaradıcı, yəni hər hansı hüquq münasibətlərinin tənzimlənməsində dair normativ-hüquqi akt qəbul edən, o cümlədən hər hansı normativ-hüquqi akta əlavə və dəyişikliklərin edilməsi təşəbbüsünə malik orqan deyil, səlahiyyətli subyektlərin sorğu və müraciətləri, fərdi şikayətlər əsasında qanunverici, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanları və yerli özünüidarəetmə orqanları tərəfindən qəbul olunmuş aktlar üzərində konstitusiya nəzarətini həyata keçirən ali konstitusiya ədalət mühakiməsi orqanıdır.¹³ Bu da Konstitusiya Məhkəməsinin normayaradma fəaliyyətinin dəstəklənmədiyini sübut edir. Bununla yanaşı, artıq son dövrlərdə Konstitusiya Məhkəməsinin də qərarları mənbə kimi qəbul edilir. Məhkəmə qərarının mənbə qismində çıxış etməsi isə roman-german hüquq sistemi ölkələri üçün o qədər də xarakterik deyil.

¹² Veniamin Yevgeneviç Çirkin. Xarici ölkələrin Konstitusiya hüququ, s. 440-441 (Bakı, 2000)

¹³ Abdullayev, s. 77

IV. Konstitusiya Məhkəməsinin fəaliyyətinin qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsinə mənfəət və müsbət təsirləri

Konstitusiya nəzarətinin siyasi orqan olan parlament tərəfindən həyata keçirilməsi, əlbəttə ki, düzgün olmazdı. Nəzərə alsaq ki, Konstitusiyada təsbit olunmuş ən dəyərli müddəalar insan hüquq və azadlıqlarıdır, siyasi orqanlar tərəfindən nəzarətin həyata keçirilməsinin isə insan hüquqlarına təminat yaratmadığı şübhəsizdir.¹⁴ Bu səbəbdən də Konstitusiya Məhkəməsinin hüquqi xarakter daşıyan bir orqan olaraq bu funksiyaları yerinə yetirməsi məqsəduyğundur. Lakin onun bu fəaliyyəti səmərəli həyata keçirməsi, qanunverici hakimiyyətin səlahiyyətləri ilə toqquşmaması üçün onların normalara təsir aspektlərinin uzlaşdırılaraq müəyyən olunması gərəkir. AR Konstitusiyasının 96-cı maddəsində qanunvericilik təşəbbüsü hüququna malik olan dövlət orqanları sırasında AR Konstitusiya Məhkəməsinin adı keçmir. Əslində AR Konstitusiya Məhkəməsinin belə bir hüququnun olmaması onun lazım bildiyi halda qanunverici orqandan asılı olmayaraq hər hansı aktı ləğv edə bilmə və təfsir etmə üsulu ilə normaya təsir göstərə bilmə səlahiyyətindən irəli gəlir. Lakin Konstitusiya Məhkəməsi bunu hər nə qədər də hüquqtətbiqedici orqan üçün etsə də, edilən dəyişikliyin, gətirilən yeniliyin qanunvericilik qaydasında əks olunmaması onun qeyri-təkmilliyinin aradan qalxmasını təmin etmir. Halbuki belə bir halda Konstitusiya Məhkəməsinin nəinki təşəbbüs, hətta göstərişinin Milli Məclis tərəfindən icra edilməsi ən azından qanunvericiliyin daha müntəzəm və sabit olmasına gətirib çıxara bilər. Doğrudur, bir hakimiyyət qolunun digərinə məcburi göstəriş verməsi "hakimiyyətin bölünməsi" prinsipi ilə qətiyyətlə uzlaşmır. Lakin onu da nəzərə almaq lazımdır ki, Konstitusiya Məhkəməsinin qərarlarında Milli Məclisə müəyyən dəyişikliklərlə bağlı tövsiyələr əks olursa da, həmin qanunları tətbiq etməli olan məhkəmələr üçün parlamentin bu tövsiyələri müsbət qiymətləndirib-qiymətləndirməməsi əhəmiyyət kəsb etmir. Bu səbəbdən də qanunlardakı yeniliklər və düzəlişlərin belə prosedural qaydası ən azından hakimiyyət qolları arasında səlahiyyət bölgüsünün daha səmərəli olmasını təmin etmiş olar.

Fransada konstitusiya nəzarətini həyata keçirən orqan olan Konstitusiya Şurasının qanunvericiliyin daha təkmil olmasına effektiv təsir göstərə bilməsinin təmin olunması üçün onun fəaliyyət mexanizmi fərqli qaydada müəyyən olunmuşdur. Bu orqan siyasi xarakterli dövlət orqanı olaraq ədalətliyin daha müntəzəm təmin olunması məqsədilə elə normayaradıcılığı mərhələsində nəzarət funksiyasını həyata keçirir. Bu əlamət "kvazi məhkəmələr"ə xasdır və onlar tək-cə növbəti nəzarəti deyil, həmçinin ilkin nəzarəti də həyata keçirir.¹⁵ Bu təcrübə - Konstitusiya Məhkəməsinin hüquqyaratmadan əvvəl qanunvericilik prosesinə cəlb olunması bizim sistemdə AR Konstitusiyasının 153-cü maddəsinə əsasən Konstitusiyaya dəyişiklik edilməsi barədə Milli Məclis və yaxud AR Prezidenti tərəfindən təklif irəli sürüldüyü halda baş verir. Lakin onun bu halda rəy verməsi həlledici rol oynamadığından Fransa Konstitusiya Şurasının fəaliyyəti ilə uyğunluq təşkil etmir. Şura hələ qanun layihəsi qəbul edilməzdən əvvəl onun Konstitusiyada göstərilən prinsiplərlə, normalarla ziddiyyət təşkil edib-etməməsini yoxlayır və qanun qəbul edildikdən sonra bu qanundan irəli gələ biləcək ədalətsizliyin qarşısının alınması təmin olunur. Lakin nəzərə almaq

¹⁴ Ergün Özbudun. Türk anayasa hukuku, s. 342 (Ankara, 1995)

¹⁵ Qəfərov, Eyvazov, s. 140

lazımdır ki, belə şəkildə həyata keçirilən prosedur olduqca böyük çətinlik törədə bilər. Belə ki, konstitusiya nəzarət orqanının iş yükü kifayət qədər artır. Bundan əlavə deyə bilərik ki, qəbul edilən qanunun bir müddət sonra cəmiyyətə təsirinin nə dərəcədə və hansı aspektdə olacağını əvvəlcədən təxmin etmək bir çox hallarda mümkün və səmərəli şəkildə olmur. Yəni ictimai münasibətlər olduqca mürəkkəb və dinamik dəyişmə, inkişaf etmə sürətinə malik olduğundan onun sonrakı dövrün tələbinə uyğunlaşdırmağın əhəmiyyəti vurğulanmalıdır. Həm də qanunun cəmiyyətdə nə formada təzahür tapacağını əvvəlcədən güman etməklə onu əyani şəkildə müşahidə etmək arasında böyük fərq var. Bir sözlə, ikinci halda həyata keçirilən tənzimləmə daha çox faydalı ola bilər. Bu baxımdan konstitusiya nəzarətinin Azərbaycanda üstünlük verilmiş formasını dövrün tələbinə uyğun hesab etmək olar.

Nəticə

Dövlət və xalq üçün böyük əhəmiyyət və dəyər kəsb edən Konstitusiyaya nəzarətin siyasi deyil, hüquqi xarakterli orqan tərəfindən həyata keçirilməsi əslində mütərəqqi haldır. Lakin onun hakimiyyət sistemində yerinə nəzər saldıqda konstitusiya nəzarəti orqanının digər hakimiyyət qollarından ayrı olması daha məqsədəuyğundur. Bu, Konstitusiya Məhkəməsinin digər hakimiyyət orqanlarından üstün olması kimi qiymətləndirilməməlidir. Sadəcə olaraq o, digər hakimiyyət qolları arasında balanslaşdırılmış nizamın yaradılmasını təmin etdiyindən konstitusiya hüquqi statusunun fərqləndirilməsi zəruridir. Və Konstitusiya Məhkəməsinin hüquqyaratma fəaliyyətinin yalnız ləğv etmə elementindən istifadə etməsi, yaxud normaya onu dəyişən xarakterdə şərh verdiyi zaman qısa vaxt ərzində həmin müddəaların qanunvericilikdə təsbit olunması mexanizminin formalaşması daha uğurlu nəticələrə gətirib çıxarar. Belə ki, konstitusiya nəzarəti orqanının fəaliyyətinin nəticələrinin qanunvericilik sistemində əks olunması onun daha da mükəmməlləşməsinə təmin etmiş olar. Konstitusiya Məhkəməsinin qərarlarının mənbə kimi çıxış etməsinə zərurət də məhz belə bir mexanizmin mövcud olmamasından irəli gəlir. Bir halda ki, AR Konstitusiyasında AR Konstitusiya Məhkəməsinin məhkəmə hakimiyyəti qoluna aid olduğu göstərilir, bu zaman onun qərarlarının mənbə olaraq qəbul edilməsi doğru olmaz. Çünki məhkəmə qərarının mənbə sayılması kontinental hüquq sistemi ölkələrinə xas cəhət deyil. Hətta qeyd etmək lazımdır ki, Konstitusiya Məhkəməsinin məhkəmə sistemində aid olmamasının tərəfdarı olan müəlliflər belə onun hüquqyaratma funksiyasına malik olmasını dəstəkləmir. Bu səbəbdən də Konstitusiya Məhkəməsinin konstitusiya hüquqi statusu ilə əlaqədar mübahisəli aspektlər ortaya çıxır. Halbuki hakimiyyət sistemində olan bu tip problemlərin aradan qaldırılması onun funksiyasına və göstərdiyi təsirə etimadı möhkəmləndirmək üçün çox böyük əhəmiyyət kəsb edir. Ona görə də buna diqqət yetirilməsi olduqca vacib sayılmalıdır.